

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ DÜNYA SİYASƏTİNDƏ NEFT FAKTORU

LƏMAN ARIF QIZI ƏLİYEVƏ

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi,

Asiya və Afrika ölkələri tarixi kafedrasının doktorantı

Bakı ş., Akademik Zəhid Xəlilov küçəsi 33, AZ1148

E-mail: aliyevalaman09@gmail.com<https://orcid.org/0009-0003-3249-5546>

XÜLASƏ

XIX əsrin sonlarında neftdən əsasən işıqlandırma məqsədilə kerosin istehsalında istifadə edildiyi halda, XX əsrin əvvəllərində daxili yanma mühərriklərinin geniş tətbiqi, avtomobil sənayesinin inkişafı, hərbi donanmaların kömürdən neft yanacağına keçidi və aviasiyanın meydana çıxması neftin istifadə sahələrini əsaslı şəkildə genişləndirmişdir. Bu proses nəticəsində neft tədricən beynəlxalq ticarətin əsas məhsullarından birinə çevrilmiş, dünya neft bazarının formalaşması və qlobal enerji sisteminin əsaslarının yaranması prosesi sürətlənmişdir. Eyni zamanda, Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində böyük dövlətlər arasında geosiyasi rəqabətin dərinləşməsi neftin yalnız iqtisadi deyil, həm də strateji resurs kimi önəmini əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Nəticədə, neft sənaye inkişafının, hərbi gücün və dövlətlərin iqtisadi potensialının başlıca komponentlərindən birinə çevrilmişdir. Bu dövrdə yaranmış enerji münasibətləri sonrakı onilliklər ərzində qlobal siyasətin, beynəlxalq rəqabətin və dünya iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyən edən fundamental amillərdən biri olmuşdur.

Açar sözlər: *Neft, Birinci Dünya müharibəsi, ABŞ nefti, Bakı nefti.*

Giriş

Neft müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində strateji əhəmiyyətə malik əsas enerji resurslarından biri kimi dövlətlərin siyasi, iqtisadi və hərbi siyasətinin formalaşmasına mühüm təsir göstərir. Sənaye inqilabından sonrakı dövrdə neftin enerji mənbəyi kimi geniş tətbiqi müasir sivilizasiyanın inkişafına mühüm təkan vermiş, nəqliyyatın, sənayenin və hərbi texnologiyaların transformasiyasında həlledici rol oynamışdır. Tarix boyu enerji ehtiyatlarına, xüsusilə də neft yataqlarına nəzarət məsələsi çoxsaylı münaqişələrin və müharibələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Neft ehtiyatlarına malik olmaq dövlətlərə əhəmiyyətli iqtisadi üstünlük və geosiyasi təsir imkanları qazandırdığı halda, bu resursun çatışmazlığı və ya ona çıxışın məhdudlaşması milli iqtisadiyyatların zəifləməsinə, enerji təhlükəsizliyi problemlərinin yaranmasına və beynəlxalq münasibətlərdə

gərginliyin artmasına səbəb ola bilər. Bu baxımdan, neft təkcə iqtisadi resurs deyil, həm də müasir dünya nizamının və qlobal güc balansının formalaşmasında həlledici amillərdən biri kimi çıxış edir. XX əsrin əvvəllərindən etibarən neft təkcə iqtisadi resurs deyil, həm də dövlətlərin geosiyasi strategiyalarını və xarici siyasət prioritetlərini müəyyən edən strateji amilə çevrilmişdir.

Yaxın və Orta Şərqi müasir tarixinin formalaşması regionun Avropa dövlətlərinin siyasi və iqtisadi maraq dairəsinə daxil olması ilə sıx bağlıdır. Regionun Avropa dövlətləri üçün əhəmiyyəti ilk növbədə onun geostrateji mövqeyi ilə bağlı olsa da, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində zəngin neft ehtiyatlarının aşkar edilməsi bu marağı daha da gücləndirmişdir. Beləliklə, Yaxın və Orta Şərq qlobal güclərin rəqabət apardığı əsas geosiyasi məkanlardan birinə çevrilmiş, neft isə regionun siyasi taleyinin və beynəlxalq münasibətlər sistemində tutduğu mövqenin müəyyənlişməsində həlledici rol oynamışdır [5; 8].

Britaniya imperiyasının Hindistanda hakimiyyətini möhkəmləndirməsi ilə Orta Şərqi Britaniya xarici siyasətindəki önəmi daha da artmışdır. Hindistana gedən strateji yolların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, xüsusilə Süveyş kanalı üzərində nəzarətin saxlanılması və sonradan regionun zəngin neft ehtiyatlarının istismarı Britaniyanın Orta Şərq siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmişdir. Bu baxımdan, Britaniya regionda öz siyasi və iqtisadi üstünlüyünü qorumağa, rəqib dövlətlərin təsir imkanlarını isə məhdudlaşdırmağa yönələn xarici siyasət kursu həyata keçirmişdir. XX əsrin əvvəllərində neft amilinin ön plana çıxması isə bu siyasətin daha da intensivləşməsinə və regionun beynəlxalq rəqabətin əsas mərkəzlərindən birinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur [1; 36].

Dünyada neft sənayesinin formalaşması prosesi. XIX əsrin ortalarında baş verən texnoloji yeniliklər neftin emal imkanlarını genişləndirərək yeni məhsulların istehsalına şərait yaratmışdır. Bu dövrdə tətbiq edilən yeni qazma texnologiyaları, o cümlədən quyuların çökməsinin qarşısını almaq üçün qoruyucu boruların istifadəsi daha dərin laylara çatmağa və hasilatın səmərəliliyini yüksəltməyə imkan vermişdir. 1859-cu il müasir neft sənayesinin formalaş-

masında dönüş nöqtəsi hesab olunur. Məhz bu ildə ABŞ-nin Pensilvaniya ştatının Titusvill şəhərində Edvin L. Dreyk tərəfindən dünyanın ilk kommersiya baxımından uğurlu neft quyusu qazılmışdır. Bu hadisə neft hasilatının sənaye əsaslı istehsalatı keçidini təmin etmişdir. Titusvill quyusunun uğurlu fəaliyyəti və kerosinə artan bazar tələbi qısa müddət ərzində ABŞ-də neft hasilatına geniş investisiyaların yönəlməsinə səbəb olmuş, bununla da müasir neft sənayesinin əsası qoyulmuşdur [6; 27-28].

Neftdən daxili yanma mühərrikləri ilə işləyən avtomobillərin əsas yanacağı olan benzinin istehsalında istifadə edilməsi onun qlobal enerji resursu kimi strateji əhəmiyyətini ciddi dərəcədə artırmışdır. XIX əsrin sonlarında daxili yanma mühərrikinin təkmilləşdirilməsi və motorlu avtomobillərin istehsalına başlanılması neft məhsullarına olan tələbatın sürətlə artmasına təkan vermişdir. XX əsrin əvvəllərində kütləvi avtomobiləşmə prosesi nəticəsində benzinə olan tələbat kəskin şəkildə yüksəlmiş, bu isə neft hasilatı və emalı sənayesinin sürətli inkişafını stimullaşdırmışdır. Beləliklə, avtomobil sənayesinin inkişafı neftin dünya iqtisadiyyatında əsas enerji mənbəyi kimi mövqeyini möhkəmləndirən və qlobal neft bazarının genişlənməsini sürətləndirən amillərdən birinə çevrilmişdir.

XIX əsrin sonlarında dünya neft sənayesinin əsas istehsal mərkəzləri Amerika Birləşmiş Ştatları və Rusiya imperiyası idi. Xüsusilə ABŞ-də neft sənayesinin sürətli inkişafı iri korporativ strukturların meydana çıxmasına və neft bazarının mərkəzləşməsinə şərait yaratmışdır. 1870-ci illərdə Con D. Rokfeller və tərəfdaşları tərəfindən yaradılmış Standart Oyl qısa müddət ərzində ABŞ neft sənayesinin aparıcı şirkətinə çevrilmiş və bazarın böyük hissəsi üzərində inhisarçı mövqə əldə etmişdir. Şirkət yalnız neft hasilatı ilə kifayətlənməyərək, emal, nəqliyyat, saxlanma və satış sahələrini də vahid idarəetmə altında birləşdirmişdir. XX əsrin əvvəllərində ABŞ dünya neft sənayesinin aparıcı istehsalçısı və ixracatçısı mövqeyini möhkəmləndirmişdi. Artıq 1900-cü ilə qədər Amerika neft sənayesi yüksək səviyyədə təşkilatlanmış, hasilat, emal, nəqliyyat və satış sahələrini əhatə edən integrasiya olunmuş sənaye sistemə çevrilmişdi. ABŞ dünya neft istehsalında lider mövqeyə malik olmaqla yanaşı, neft məhsullarının əsas ixracatçısı kimi Avropa bazarlarını da təmin edirdi. Lakin "Standart Oyl"-ın bazarda həddindən artıq dominant mövqə əldə etməsi ABŞ-də antiinhisar qanunvericiliyinin tətbiqini sürətləndirmişdir. Amerika Birləşmiş Ştatları Ali Məhkəməsi 1911-ci ildə şirkətin rəqabət qanunvericiliyini pozduğu qə-

naətinə gələrək onun 30-dan çox müstəqil şirkətə bölünməsi barədə qərar qəbul etmişdir. Sonrakı dövrdə həmin şirkətlərin bir qismi dünya neft sənayesində aparıcı mövqeyə yüksəlmiş və XX əsrin ortalarında formalaşan məşhur "Yeddi Bacı" (Seven Sisters) beynəlxalq neft şirkətləri sisteminin əsasını təşkil etmişdir [6;105-109].

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində dünya neft sənayesinin digər mühüm istehsal mərkəzi isə Bakı idi. İlk neft emalı zavodu 1859-cu ildə Bakıda inşa edilmişdir. 1863-cü ildə Cavad Məlikov tərəfindən Bakıda Kerosin zavodu inşa edilmiş və dünyada ilk dəfə olaraq neft emalında soyuduculardan istifadə edilmişdir. 1867-ci ildə 15 neft emalı zavodu fəaliyyət göstərmişdir. Quyu qazma texnologiyalarının inkişafı bir sıra neft quyularının (Binəqədi, Pirallahı, Suraxanı və digərləri) kəşf edilməsinə, neft hasilatının artmasına, neft infrastrukturunun və neft emalının inkişafına, neft hasilatı, emalı və satışı ilə məşğul olan yüzlərlə şirkətin yaradılmasına səbəb olmuşdur [8]. 1883-cü ildə Rotşild ailəsi də Bakı neftinə sərmayə qoymuş və neftin Avropaya ixrac edilməsi işinə başlamışdı. Rotşildlərlə yanaşı, Nobel qardaşları və "Standart Oyl" şirkəti də Bakı neftinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq burada neftin hasil olunması və ixracatı ilə məşğul olmağa başlamışdı [2; 12-13].

Yaxın və Orta Şərq nefti Avropanın maraqlarında. XIX əsr boyunca Osmanlı imperiyasının hakimiyyəti altında olan Yaxın və Orta Şərq ərazilərində müasir sənaye əsaslı neft sektoru formalaşmamışdı. Həmin dövrdə Osmanlı imperiyası siyasi və iqtisadi zəifləmə prosesini yaşasa da, onun ərazi bütövlüyü hələ də Anadolunu, eləcə də Hələb, Şam, Beyrut, Bağdad və Mosul kimi mühüm ərəb vilayətlərini əhatə edirdi. Regionda neftin mövcudluğu məlum olsa da, neft ehtiyatlarının sistemli şəkildə kəşfiyyatı və sənaye miqyasında istismarı istiqamətində dövlət tərəfindən genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilmirdi. Bu dövrdə Böyük Britaniya Osmanlı imperiyasının ərazi bütövlüyünün qorunmasını dəstəkləyirdi. Bu siyasətin əsas məqsədi Fransa və Rusiyanın Yaxın Şərqdə təsir imkanlarının genişlənməsinin qarşısını almaq və bölgədə mövcud qüvvələr balansını saxlamaq idi. Lakin XX əsrin əvvəllərində İranın cənub-qərbində zəngin neft yataqlarının aşkar edilməsi regionun geosiyasi əhəmiyyətini daha da artırmış və Britaniyanın maraqlarını iqtisadi və enerji təhlükəsizliyi aspektləri ilə daha da möhkəmləndirmişdir.

XIX əsrin sonlarında Sultan II Abdülhamid neft ehtiyatlarının strateji əhəmiyyətini nəzərə alaraq bu sahədə müəyyən hüquqi addımlar atmışdır. 1890 və

1899-cu illərdə verilən fərmanlara əsasən neftdən əldə olunan gəlirlər dövlət xəzinəsinə deyil, birbaşa sultanın şəxsi xəzinəsinə yönəldilmiş, neft ehtiyatlarının yerləşdiyi torpaqlar isə sultanın şəxsi mülkiyyətinə daxil edilmişdir. Bu siyasət neft ehtiyatları üzərində birbaşa nəzarətin mərkəzləşdirilməsinə və gələcəkdə xarici dövlətlərin iqtisadi maraqlarına qarşı müəyyən təminat yaradılmasına xidmət edirdi. Osmanlı İmperiyasının İraq vilayətlərində neft ehtiyatlarının mövcudluğu hələ XIX əsrin ikinci yarısından məlum idi. Midhət Paşa Bağdad valisi olduğu dövrdə (1869–1872) İraqın şimalında səthi neft çıxışlarından məhdud miqyasda istifadə olunmasını təşviq etmiş və neft ehtiyatlarının iqtisadi potensialına diqqət yetirən ilk Osmanlı dövlət xadimlərindən biri olmuşdur. Lakin həmin dövrdə texniki imkanların və maliyyə resurslarının məhdudluğu səbəbindən bölgədə sənaye əsaslı neft hasilatının təşkili mümkün olmamışdır [3; 11–13].

Osmanlı imperiyasının təbii sərvətləri, xüsusilə Mesopotamiya bölgəsinin neft potensialı Avropa dövlətlərinin diqqətindən kənarda qalmamışdır. 1871-ci ildə alman mütəxəssislərinin regiona səfəri zamanı Mesopotamiyanın zəngin mineral və enerji ehtiyatları barədə müsbət qiymətləndirmələr verilmişdir. Almanıyanın Osmanlı imperiyası ilə siyasi və iqtisadi münasibətlərinin güclənməsi nəticəsində 1888-ci ildə Alman Bankı (“Deutsche Bank”) dəmir yolu və mədən layihələrinin maliyyələşdirilməsində aparıcı tərəfdaş kimi çıxış etməyə başlamışdır. Həmin dövrdə Osmanlı hökuməti tərəfindən “Deutsche Bank”-a mədənlərin, o cümlədən neft yataqlarının işlənilməsi sahəsində prioritet hüquqların veriləcəyinə dair təminatlar təqdim edilmişdir. Bu siyasət sonradan Berlin–Bağdad dəmir yolu layihəsinin iqtisadi əsaslarının formalaşmasına və Almanıyanın Osmanlı imperiyasında nüfuzunun əhəmiyyətli dərəcədə artmasına şərait yaratmışdır. Bu siyasi nüfuz xüsusilə Alman imperatoru II Vilhelmin 1889 və 1898-ci illərdə İstanbula və Yaxın Şərqə etdiyi səfərlərdən sonra daha da möhkəmlənmişdir. Bu səfərlər iki dövlət arasında strateji tərəfdaşlığın dərinləşməsinə, Almanıyanın regiondakı iqtisadi layihələrinin genişlənməsinə və Yaxın Şərqin neft ehtiyatları uğrunda beynəlxalq rəqabətin yeni mərhələyə keçməsinə mühüm təkan vermişdir [4; 11–16].

1890-cı illərdən etibarən Yaxın və Orta Şərqin neft potensialı Avropa dövlətlərinin və xarici investorların diqqət mərkəzinə çevrilməyə başladı. Bu dövrdə regionun geoloji quruluşunu və neft ehtiyatlarını öyrənmək məqsədilə bir sıra elmi-kəşfiyyat ekspedisiyaları təşkil edilmişdir. Bunlar arasında

1892-ci ildə fransız geoloqu C. Morqan, 1893-cü ildə A. F. Stahl, 1897-ci ildə polkovnik S. N. Maunsel və 1899-cu ildə M. Openheymlər tərəfindən həyata keçirilən ekspedisiyalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu tədqiqatlar regionun zəngin neft ehtiyatlarına malik olduğunu göstərsə də, ərəb torpaqlarında hələ genişmiqyaslı neft kəşfiyyatı və hasilatı işlərinə başlanılmamışdı [7].

Həmin dövrdə beynəlxalq marağın əsas istiqaməti Osmanlı ərazilərindən daha çox İran idi. C. Morqanın 1892-ci ildə İranın neft potensialı haqqında hazırladığı hesabat britaniyalı sahibkar Villiam Noks Darsi üçün mühüm istinad mənbəyinə çevrilmişdir. Darsi İranın neft ehtiyatlarının kommersiya perspektivlərini yüksək qiymətləndirərək burada kəşfiyyat işlərinə başlamaq qərarına gəlmiş, uzunmüddətli danışıqlardan sonra o, 28 may 1901-ci ildə İran şahı Müzəffərəddin şah Qacardan 60 illik konsessiya əldə etmişdir. Bu konsessiya Rusiyanın təsir dairəsində olan beş şimal vilayəti istisna olmaqla, demək olar ki, bütün İran ərazisində neftin axtarışı, hasilatı və satışı üzrə müstəsna hüquqlar verirdi. Darsi konsessiyası əsasında aparılan kəşfiyyat işləri ilk illərdə ciddi maliyyə çətinlikləri ilə üzləşsə də, 1908-ci ildə iri-həcmli neft yatağının aşkar edilməsi layihənin taleyini tamamilə dəyişdirmişdir. Bu kəşf Yaxın Şərqdə kommersiya xarakterli ilk böyük neft yatağının istismarına imkan yaratmış və 1909-cu ildə İngilis–İran Neft Şirkətinin yaradılması ilə nəticələnmişdir [3; 16–22].

1908-ci il Yaxın Şərqdə neft sənayesinin inkişafı və dünya enerji tarixində mühüm dönüş nöqtəsi hesab edilir. Bu kəşf Yaxın Şərqin global enerji sisteminə strateji əhəmiyyətini artırmış və regionu beynəlxalq neft siyasətinin əsas mərkəzlərindən birinə çevirmişdir. İranın ardınca İraq, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı və digər Yaxın Şərq ölkələrində zəngin neft yataqlarının aşkar edilməsi regionun geosiyasi və geoiktisadi əhəmiyyətini daha da yüksəltmişdir.

Nəticə. XX əsrin əvvəllərində Almanıyanın Berlin–Bağdad dəmir yolu layihəsi vasitəsilə Osmanlı imperiyası və Yaxın Şərqdə siyasi və iqtisadi nüfuzunu genişləndirməyə çalışması Böyük Britaniya tərəfindən ciddi strateji təhlükə kimi qiymətləndirilmişdir. 1900–1914-cü illərdə Britaniyanın Almaniyaya münasibəti rəqabət və əməkdaşlıq arasında dəyişsə də, Almanıyanın regiondakı təsirinin artması Londonda narahatlıq doğururdu. Britaniya sənayesi və donanması üçün zəruri olan neft ehtiyatlarının ölkə daxilində kifayət qədər olmaması hökuməti xarici mənbələrə, ilk növbədə Yaxın və Orta Şərq regionuna yönəlməyə vadar etmişdir. Bu səbəbdən regionun neft ehtiyatları üzərində nəzarətin təmin edilməsi

Britaniyanın xarici siyasətinin və hərbi strategiyasının mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Eyni zamanda, Almaniya, Fransa və Rusiya kimi digər böyük dövlətlər də etibarlı neft mənbələrinə çıxış əldə etmək məqsədilə siyasi, iqtisadi və diplomatik fəaliyyətlərini genişləndirmiş, nəticədə enerji resursları uğrunda rəqabət Birinci Dünya müharibəsi dövrünün geosiyasi qarşıdurmasının mühüm komponentlərindən biri olmuşdur [9].

1914–1918-ci illəri əhatə edən Birinci Dünya müharibəsi neftin müasir müharibələrin və dövlətlərin milli təhlükəsizlik strategiyalarının ayrılmaz elementi olduğunu aydın şəkildə nümayiş etdirmişdir. Bu müharibə neftin yalnız sənaye və iqtisadi inkişaf üçün deyil, həm də hərbi əməliyyatların uğurla aparılması baxımından strateji resurs kimi əhəmiyyətini ön plana çıxarmışdır. Tankların, zirehli avtomobillərin, yük maşınlarının, hərbi gəmilərin və aviasiyanın geniş tətbiqi orduların fasiləsiz yanacaq təminatını müharibənin taleyini müəyyən edən əsas amillərdən birinə çevirmişdir.

Birinci Dünya müharibəsinin sonunda Osmanlı imperiyasının süqutu, Almaniyanın məğlubiyyəti və Rusiyada baş vermiş inqilab nəticəsində Rusiyanın müvəqqəti olaraq Yaxın Şərq siyasətindən kənarda qalması Böyük Britaniyaya regionda dominant mövqe əldə etmək imkanı yaratmışdır. Bununla belə, müttəfiqlər arasında əldə olunmuş razılaşmalara uyğun olaraq Britaniya Fransanın Suriya və Livan üzərində mandat hakimiyyəti qurmasını qəbul etmiş, eyni zamanda İraqın neft ehtiyatlarının istismarında fransız maraqlarının müəyyən dərəcədə təmin edilməsinə razılıq vermişdir. Beləliklə, müharibədən sonrakı dövrdə Yaxın Şərqin siyasi xəritəsinin yenidən formalaşdırılması böyük dövlətlərin geosiyasi və enerji maraqları məsələsini həll etməsi əsasında həyata keçirilmişdir.

Müasir dövrdə də neft dünya siyasətinin və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin formalaşmasında mühüm rol oynamaqda davam edir. Xüsusilə Yaxın və Orta Şərq regionu zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olması səbəbindən qlobal enerji təhlükəsizliyinin əsas dayaqlarından biri hesab olunur. Regionun dünya neft ehtiyatlarının və ixrac potensialının əhəmiyyətli hissəsini özündə cəmləşdirməsi onun beynəlxalq geosiyasi proseslərdə strateji mövqeyini qoruyub saxlamışdır. Bu baxımdan, Yaxın və Orta Şərqdə baş verən siyasi proseslər, regional münaqişələr və enerji siyasəti qlobal neft bazarına, dünya iqtisadiyyatına və böyük dövlətlərin xarici siyasət prioritetlərinə birbaşa təsir göstərməkdədir.

Beləliklə, XX əsrin əvvəllərində formalaşmağa

başlayan neft amili bu gün də beynəlxalq münasibətlər sisteminin əsas determinantlarından biri olaraq qalır və enerji resurslarına nəzarət uğrunda geosiyasi rəqabət qlobal siyasətin mühüm xüsusiyyətlərindən biri kimi öz aktuallığını qoruyur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Armaoğlu, F. (2020). 20. Yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995). Kronik kitap, İstanbul.
2. İsmayilov, İ. (2007). Azərbaycan nefti XX əsrdə (hərbi-siyasi baxış). Bakı.
3. Longrigg, S. H. (1961) *Oil in the Middle East, its discovery and development*. Oxford University Press.
4. Sean, M. (2011). *The Berlin-Baghdad express. The Ottoman Empire and Germany's bid for World Powers, 1898-1918*. Penguin Books.
5. Shwadran, B. (1959). *The Middle East, oil, and the great powers*. New York, Council for Middle Eastern Affairs Press.
6. Yergin, D. (1991). *The Prize, the epic quest for oil, money and power*. Simon & Schuster, New York.
7. Yurdakul, N. Ö. (2019). İngiltərə Ortadoğuya nasıl girdi? Basra ve Bağdata İngiliz konsoloslukları. Kronik kitap, İstanbul.
8. "History of development of oil industry". İstifadə tarixi: 28.07.26 <https://azerbaijan.az/en/related-information/130>
9. Gliech, O. *Petroleum, in: 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. İstifadə tarixi: 27.07.26 <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/petroleum/>

Нефтяной фактор в мировой политике в начале XX века

Лямань Ариф Алиева,
докторант Бакинского Государственного
Университета

РЕЗЮМЕ

В то время как в конце XIX века нефть в основном использовалась для производства керосина для освещения, в начале XX века широкое распространение двигателей внутреннего сгорания, развитие автомобилестроения, переход военных флотов с угольного на нефтяное топливо и появление авиации коренным образом расширили сферы применения нефти. В результате этого процесса нефть постепенно стала одним из основных товаров международной торговли, ускорилось формирование мирового нефтяного

рынка и создание основ глобальной энергетической системы. Одновременно с этим углубление геополитической конкуренции между великими державами накануне Первой мировой войны значительно повысило значение нефти не только как экономического, но и как стратегического ресурса. В результате нефть стала одним из главных компонентов промышленного развития, военной мощи и экономического потенциала государств. Энергетические отношения, сформировавшиеся в этот период, стали одним из фундаментальных факторов, определяющих основные направления мировой политики, международной конкуренции и мирового экономического развития в последующие десятилетия.

Ключевые слова: *Нефть, Первая мировая война, нефть США, бакинская нефть.*

The oil factor in world politics at the beginning of the 20th century

Laman Arif Aliyeva
Baku State University
Ph.D candidate in history

SMMARY

While at the end of the 19th century oil was mainly used in the production of kerosene for lighting purposes, at the beginning of the 20th century the widespread use of internal combustion engines, the development of the automotive industry, the transition of military fleets from coal to oil fuel, and the emergence of aviation fundamentally expanded the areas of use of oil. As a result of this process, oil gradually became one of the main products of international trade, the formation of the world oil market and the creation of the foundations of the global energy system accelerated. At the same time, the deepening geopolitical competition between the great powers on the eve of the First World War significantly increased the importance of oil not only as an economic but also as a strategic resource. As a result, oil became one of the main components of industrial development, military power, and the economic potential of states. The energy relations that emerged during this period were one of the fundamental factors de-

termining the main directions of global politics, international competition, and world economic development in the following decades.

Keywords: *Oil, World War I, US oil, Baku oil.*

*Rəyçi: İqbal Ağayev, Asiya və Afrika ölkələri
kafedrasının müdiri, dosent*
Məqalə redaksiyaya daxil olub: 14.05.2026
Çapa qəbul olunub: 11.06.2026

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 14.05.2026*
Accepted for publication: 11.06.2026